

Василь ГОРИНЬ

МИХАЙЛО ГАЛУЩИНСЬКИЙ – ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І ОРГАНІЗАТОР “ПРОСВІТИ”

Висвітлюється життєвий шлях, педагогічна діяльність, військовий чин Михайла Галущинського як першого команданта Легіону УСС, діяча, що залишив вагомий слід у багатьох ділянках суспільно-громадського розвитку Галичини. Головна увага відводиться праці М. Галущинського на освітньо-культурницькій ниві, його просвітній діяльності як голови матірнього Товариства “Просвіта”, зокрема намагання спрямувати просвітницьку працю у виховну площину, в широкую систему національного виховання.

Ключові слова: Михайло Галущинський, “Просвіта”.

Михало Галущинський (1878–1931) – подвижник української освіти та просвіти, теоретик позашкільного виховання, організатор і перший командант Легіону УСС, професор Українського таємного університету у Львові, довголітній голова Товариства “Просвіта”. Він залишив помітний слід у багатьох ділянках громадського життя і культурного розвитку Галичини. Не втратили значення його просвітницькі ідеї, принципи шкільництва і виховання. Не можна, очевидно, оминути і його польськомовної праці у польському сенаті та сеймі.

У наш час повернулися до М. Галущинського, власне, при відновленні стрілецької слави, просвітянської роботи та гімназійного навчання. Все ж і досі громадсько-просвітницька діяльність цього діяча ґрунтовно не оцінена, хоча з’явилося два нариси Романа Коритка¹, з ініціативи професора Прикарпатського університету ім. В. Стефаника Богдана Ступарика побачила світ ширша наукова розвідка, в якій висвітлюється життєвий шлях і творча діяльність М. Галущинського². Не залишений поза увагою дев’ятий голова “Просвіти” в найновіших загальних працях про Товариство³, у тому числі й автора даної публікації⁴.

Вельми прикметною є анкетна сторінка самої родини Галущинських. Сім’я греко-католицького священика Миколи Галущинського та Іванни Терешкевич дала нашій духовності цілу кагорту сподвижників – четверо їхніх синів прислужилися відродженню українства як громадсько-культурні діячі.

Теодозій (Тит) Галущинський (1880–1952) став церковним діячем, він бібліст та історик Церкви, дійсний член НТШ, ректор Львівської Греко-Католицької семінарії, ігумен монастиря у Львові, дійшов до архимандрита Василянського чину. Автор фундаментальних творів з релігійної тематики, численних статей у періодиці на богословські, філософські та суспільні теми.

Іван Галущинський (1883–1944) був педагогом, учителем гімназій в Рогатині та Тернополі, очолював “Рідну школу” у Львові. Разом із старшим братом Михайлом служив у Січових Стрільцях, де співпрацював у Пресовій Квартирі, видавав

стрілецькі газети, він також автор розвідок на педагогічні й суспільні теми. Третій брат Михайла Микола Галущинський працював адвокатом у Самборі... Все ж особливе місце серед братів Галущинських належить Михайлові, про якого й поведемо мову нижче, приділивши більше місця його просвітницькій діяльності.

Народився Михайло Миколайович Галущинський 26 вересня 1878 р. у с. Дзвиняч Чортківського повіту на Тернопільщині. Початкову освіту дістав вдома, в родинному селі, середню отримав у Тернопільській гімназії. Тут належав до таємного гуртка “Студентська громада”.

Університетську освіту здобув на філософічному факультеті у Львові та Відні (1898–1901). Уже в студентські роки віддався громадській праці: був у Львові головою студентського товариства “Академічна громада”, а у Відні – головою “Січі”. Належав до провідних членів організації “Молода Україна”, вів роботу серед студентської та учнівської молоді, залучаючи її до громадської активності, політичних дискусій, набування досвіду для організованих виступів.

Важливим на той час був рух за українізацію Львівського університету, що доходило до конфліктів з польською владою. М. Галущинському, як й іншим студентам-українцям, довелося завершувати освіту у Відні. Після університету розпочав педагогічну діяльність: у 1904–1909 рр. був учителем гімназії в Золочеві, де також брав активну участь у культурно-освітній праці міста, в діяльності “Провіти” та Педагогічного товариства.

Із відкриттям у Рогатині української приватної гімназії ім. Св. Володимира Великого 1909 р., став її першим директором, де працював аж до Першої світової війни. На цьому полі проявив себе як незрівнянний педагог, керівник і організатор освітньої галузі. Гімназія під його проводом піднялася на високий рівень, вона стала зразковим освітньо-культурним осередком у краю, гордістю повіту. У гімназії викладали такі відомі педагоги, як історик Іван Крип’якевич, письменники Антін Крушельницький, Антін Лотоцький, Микола Венгжин / Угрин-Безгрішний, а також учителі: Никифор Гірняк, Гнат Мартинець, Теодор Романишин, Лев Смุลка, о. Теодозій Кудрик та ін.

У виховній системі Рогатинської гімназії слід виділити два основні спрямування: насамперед, директор сприяв запровадженню методів самоврядування, принципів учнівської самоуправи; другий характерний момент у виховних засадах гімназії – це орієнтація ідейних настанов на службу народові, на його тогочасні та сподівані потреби. М. Галущинський великий наголос ставив на вивчення історії рідного краю, етнографії, народних звичаїв. Величні святкування національних річниць, вшанування історичних постатей, діячів культури давали змогу для себевияву, естетичних переживань і набуття досвіду в багатьох ділянках організованого українського громадського життя⁵. У гімназії було засновано Товариство “Січ”, діяла пластунська організація під керівництвом викладача Никифора Гірняка.

З початком Першої світової війни більшість учителів і старших учнів гімназії було мобілізовано до війська, у т.ч. й директор М. Галущинський як резервний старшина. Коли ж при великому патріотичному піднесенні народилася ідея створення УСС, першого національного військового формування, то кандидатуру М. Галущинського висунуто на пост команданта Легіону Стрільців. Для гімназійного директора ця новина була несподіванкою, бо, як згодом він писав, до “воєнного ремесла ніко-

ли не чув надзвичайного покликання, а вже якоїсь більшої пошани не мав ніколи”; також “ніколи не чув у собі якого-небудь стратегічного таланту, не мав ясного, а навіть ніякого поняття про військову Українську організацію”⁶.

У Військовій управі мали інший погляд на дану проблему: ходило вибрати такого, “що найменше брав участь у політичному житті (?) і в ніякій партійній організації не був яркіше записаний (!)”; враховувалося також добре ім’я Галущинського “з часу ведення Рогатинської гімназії”, а, власне, такі його характеристики, як дисциплінованість, розсудливість, шляхетна постава. Неабияку роль відіграло й вміння контактувати з представниками австрійської державної влади та військового командування.

17 серпня 1914 р. М. Галущинському доведено, що його затверджено командантом Легіону Січових Стрільців. Згодом (у березні 1915 р.), уступивши з даної посади, став зв’язковим військовим референтом УСС при вищому командуванні австрійської армії і пробув на цьому становищі до осені 1917 р. (отримав звання курінного отамана). Уважав, що свою місію щодо створення основ українських національних формувань виконав, а далі керувати ними повинні військові (про це сам зізнавався у споминах). Книжка спогадів “З Українськими Січовими Стрільцями” (1934) зачаровує щирістю, а головню правдивістю “без укритої цілі самозвеличання або понижування других”. Вона характеризує автора як людину високої національної свідомості та почуття громадянського обов’язку.

Після війни М. Галущинський у Львові: працює в “Рідній школі”, професором філії Академічної гімназії, Українського таємного університету, а згодом є довголітнім головою Товариства “Просвіта” (з 2 квітня 1923 р. до 25 вересня 1931 р.). Уже в Золочеві та Рогатині М. Галущинський працював на освітньо-культурницькій ниві, насамперед у філії “Просвіти”, тому обрання його на голову матірнього Товариства “Просвіти” у Львові було не настільки несподіваним, як згадане вище командатське призначення.

Із перших днів М. Галущинський розгорнув жваву організаційну працю з метою поновити діяльність “Просвіти” після воєнної руйнації, російської окупації Львова. Акцентувалося на організаційно-освітній і виховній роботі в цій інституції, виокремлювалася місія освідомлення народу у спротиві окупаційній польській владі, утвердження національних пріоритетів.

Михайло Галущинський як голова розробив фундаментальну програму діяльності “Просвіти”, в основу якої клагалися кращі європейські зразки. Програма складалася з двох частин або розділів: завдання ближчі та перспективні, т.зв. ближча і дальша просвітницько-організаційна праця, загальний курс здійснення виховної роботи, розбудови “Просвіти” на нових засадах.

Розроблена Головним Віділом *ближча* програма передбачала: 1) відновити всі передвоєнні філії й читальні та заснувати нові; 2) злюструвати (перевірити) всі відновлені по війні просвітні клітини; 3) організувати при філіях навчання філіяльних і читальняних робітників для ведення просвітньої праці; 4) організувати при читальнях самоосвітні гуртки із залученням до них передовсім молоді; 5) поборювати неграмотність; 6) творити бібліотеки на базі кожної читальні із відділами для молоді; 7) відновлювати мандрівні бібліотеки; 8) створювати аматорські театральні гуртки; 9) проводити пропаганду для залучення нових членів до матірної

“Просвіти”, зацікавити “Просвітою” земляків за кордоном; 10) об’єднати просвітньо-організаційну працю в межах краю, поширюючи діяльність “Просвіти” на Волинь, Холмщину та Полісся.

Перспективна, *дальша* програма також була сформульована досить чітко – освітня праця повинна мати насамперед виховне завдання, а його здійснення, власне, можна назвати програмою дальшою. Ця праця має: 1) за прикладом західноєвропейських товариств відкинути традицію добродійності в освітній праці та заступити її фаховістю; 2) внести в освітню працю новий зміст; 3) змагати до перевиховання українського громадянства в тім напрямі, щоби створити з галицького українця нового “типу громадянина українця, який уміє в усьому орієнтуватися, в усьому означити себе, до всього зайняти становище, маючи на оці такі вічні цінності, як віра, мораль, нація, інтерес колективу”; 4) розбудити серед української суспільності потребу й енергію самоосвіти та самовиховання, себто “причинятися до поглиблення розуму та до виплекання характеру, вироблення гарту духа й сили волі”; 5) змагатися до заснування у Львові Вищого Інституту освітознавства на зразок Освітньо-виховного Інституту ім. Т. Масарика у Празі⁷.

Отже, Михайло Галущинський ставив просвітню діяльність насамперед у виховну площину, освіту розумів глибше, про що писав: “... В освітній роботі не так важне питання знання і подавання науки, як радше виховна течія, котра має пронизувати освітню роботу”. Далі про це читаємо: “У виїмкових відносинах, серед яких доводиться жити нашому народові, має освіта дорослих ще особливі завдання. Вона має в’язати всі порозділювані частини народу в одно духове ціле, себто дбати про вироблення сильного почуття *національної єдності*. Вона має дбати про взаємний обмін культурного доробку та його впливу на душу поодиноких частин. Вона має хоронити перед зниклом національного почування в народі серед чужого моря і переважаючого впливу чужої культури. Одним словом: вона має стати охоронним засобом у щоденній розвоєвій праці й у щоденній боротьбі за існування національного організму”⁸.

Національному вихованню наш культурно-громадський діяч надавав виняткового значення, особливо перевихованню українського громадянина, насамперед галичанина, перетворення його у свідомого громадянина-українця, що здатний відстояти права нації, за всіх “нести одвіт”. “Національне виховання має [охороняти] нас перед всякими некорисними чужими впливами, воно має витворити із всіх членів нації свідомих свого завдання людей, які за кожночасну судьбу народу відповідають”, – писав М. Галущинський у праці “Національне виховання”⁹.

Таким чином, діяльність Товариства “Просвіта” за часів головування М. Галущинського набрала вищого організаційного та виховного спрямування. І це при постійній матеріальній скрутці, переслідуванні польської влади, закритті філій, читалень, бібліотек – при тотальному наступі польської влади на українську культуру.

За п’ять повоєнних років головування М. Галущинського значно зросла кількість філій “Просвіти” (на 86 одиниць, за іншими даними – 96), число читалень досягло цифри більше 2930, що перевищило передвоєнні дані відповідно на 9 і 65 одиниць¹⁰. Характерним у діяльності М. Галущинського як голови “Просвіти” був тісний зв’язок із краєм, його часті поїздки по Галичині, Волині, поширення про-

світянських ідей за кордоном, зокрема, в Польщі, навіть у Америці. Пам’ятав і про просвітню роботу на Східній Україні.

У новому Статуті (1924) менше уваги відводилося економічній діяльності “Просвіти”, а більше наголошувалося на освітньому житті, поглибленні виховного процесу, самосвідомості народу. Як результат виникли нові форми роботи: так, окремі філії на свої кошти утримували гімназійні курси, ланки загальної освіти, допомагали в організації самоосвіти тощо. Змінювалися організаційні форми освітньої роботи, методи навчання і виховання, відбувався перехід до фаховості у просвітніх заходах.

Окремо треба сказати про видавничу діяльність “Просвіти”. Насамперед, було налагоджено серійні видання загальної та народної бібліотеки, випуски періодичних видань: календарів “Просвіти” (“Народний календар”, “Ілюстрований календар”), часописів “Народна освіта”, “Аматорський театр”, “Бібліотечний порадник”, ілюстрованого щомісячника “Життя і Знання”. Будучи автором “Літературно-Наукового Вістника”, членом редколегії та дописувачем низки педагогічних часописів 20-х років, М. Галущинський заявив про себе як автор праць з проблем освіти і виховання, як теоретик і популяризатор педагогічних ідей. Писав на теми освіти польською мовою, перекладав педагогічні твори з інших мов.

У свою чергу широковідомими у двадцяті роки були науково-популярні праці М. Галущинського, невеличкі брошури, в яких вигідно прокрапковуються такі провідні мотиви й тематичні гнізда: освіта, виховання, позашкільна освіта, ліквідація неграмотності, самоосвіта; праця над поширенням книжки, народні бібліотеки; видавничі справи; поради та методичні вказівки щодо просвітньої роботи; національне виховання і виховання молоді; мистецьке виховання, аматорський театр. А ще: ставлення влади до українського вчительства, відсутність українського громадянського чинника у шкільній адміністрації, шкільні підручники та бібліотеки, український університет і наука, фізичне виховання, виховний ідеал, державотворчий дух. Цими ідеями пронизані також його широкі промови на пленумі Сенату при “розправі над бюджетом” (“За право до життя” – 1930).

Серед публіцистичних творів варто назвати три праці М. Галущинського, присвячені Т. Шевченку, І. Франкові, М. Драгоманову, однак вони, на нашу думку, глибоким аналізом вершинних постатей української духовності не позначені – очевидно, автор як просвітянин і не ставив перед собою вищих завдань.

На час головування М. Галущинського припало святкування 60-річчя заснування “Просвіти”. Перед тим Загальні збори Товариства 21 березня 1929 р. обрали М. Галущинського почесним членом “Просвіти”, що було глибоким виявом пошанування його за різнобічну громадську, педагогічну, наукову працю. 22–24 вересня 1929 р. відбувся ювілейний з’їзд “Просвіти”, другий Всеукраїнський освітній конгрес, організовані, по суті, зусиллями М. Галущинського.

Такі заходи, насамперед потужна видавничі діяльність, як і розроблений М. Галущинським спеціальний “Проект працевлаштування українських безробітних інтелігентів” (1926), здавалось би, мали давати поштовх до оновлення культурно-просвітньої роботи, прокладання шляхів для поліпшення освітніх і виховних кроків “Просвіти”.

Однак даліше розгортання економічної кризи, негативне наставлення польської влади до українських справ, нова хвиля антиукраїнських шовіністичних

виступів вели до загострення відносин з “Просвітою”, до занепаду культурного життя в краю. Зменшилася кількість членів у культурно-просвітніх організаціях Галичини, в т.ч. й у “Просвіті”: закривалися читальні, бібліотеки, навіть філії Товариства, скорочуються тиражі книжок тощо. “Просвіта” увійшла у великі борги (578 тис. злотих), їй загрожувала втрата майна. Матеріальна криза в Товаристві доповнювалася непорозуміннями з видавництвом Якова Оренштейна в Ляйпцігу, який висував українській організації просто таки банкрутські рахунки і в примусовому порядку почав стягати відсотки від прибутків з будинку матірнього Товариства у Львові.

До сказаного додавалися й наскоки на особу голови “Просвіти”, що можна проілюструвати статтями у пресі, студентських виступах. Так, Антін Крушельницький у статті “На чисту воду!”, видрукуваній у журналі “Нові шляхи”¹¹ та пронизаній, як твердилося, бажанням “навести лад у централі “Просвіти”, стверджував, що Михайло Галущинський, закріпивши “свою позицію” на становищі голови, опираючись на “симпатії просвітянських низів”, переважно фразою “маскує зміст своєї праці”, ганяється за позірною популярністю. І висновується, що поступово з “аполітичного” голови “Просвіти” М. Галущинський переходить на позиції “патріотичної розпливчости”, неоднозначно висуваючи гасла “клясової освіти”.

На думку автора новошляхівської статті, ставши сенатором Польського сейму від УНДО, що заподливо намагалося захоплювати у свої руки духовне життя в краю, в першу чергу, низові читальні “Просвіти”, його голова своєю працею, започаткованою в Сенаті, продовженою під час пацифікації, а згодом у відомому “дефектистичному” циклі статей у “Ділі”, особисто спричинився до занепаду Товариства.

Оце звання – “посол, сенатор, віце-маршалок польського сейму” спричинило також спротив зі сторони націоналістично орієнтованої молоді, яка була в опозиції щодо того проводу в краю. Академічна молодь устами студента Володимира Яніва виступила з відозвою на зборах 4 червня 1931 р. і, звинувативши М. Галущинського в угодовстві, зажадала від нього зречення з поста голови Товариства “Просвіта”¹².

Тут слід сказати, що М. Галущинський належав до тих, хто підтримував помірковані покладання з органами адміністративної влади, зі свого становища не завжди йшов у річищі провідних ідей часу. Він намагався поєднувати ці, здавалося б, виключені два полюси власного становища. Тому свою орієнтацію старався виправдати легальною працею, шляхом діалогу і дискусій на форумі вищої державної влади. Його гостро полемічні виступи в Сенаті та Сеймі в обороні українського шкільництва, за покращення освіти українського населення Галичини засвідчують політичну активність сенатора і посла. Особливого розголосу набула його промова в Сенаті, виголошена 12 березня 1930 р., під назвою “За право на життя”, у якій він критикував позицію польських послів з національного питання. Програмною була і промова на пленарному засіданні Сейму, опублікована під назвою “В обороні прав народу”¹³.

Однак легальні форми опозиції щодо шовіністично налаштованої польської влади вичерпували себе. До того ж, М. Галущинський остаточно не усвідомлював, що авторитет УВО і ОУН у цих умовах нестримно зростає. Політичний контроверс з набагато молодшим і озброєним інтегральною ідеологією суперником перемоги не обіцяв. Врешті виступи у пресі, звинувачення у причетності до занепаду Тоба-

риства “Просвіта” не вселяли впевненості у власні сили – міняти політичні орієнтації було пізно.

Усе це, а також виснажлива праця, смерть дружини стало тяжким ударом для М. Галущинського, і він 25 вересня 1931 р. помер від паралічу мозку на 53 році життя. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі. У 2001 р. тлінні останки померлого перепоховано там же, на Меморіалі УГА.

І тоді написали, що відійшов провідник “міри небуденної”, “діяч, якого просто годі заступити”, що був він “одною з найчільніших постатей на західноукраїнських землях”, що “визначався любов’ю до громадської праці”, що широко була знана його “повна енергії невсипуща праця на культурно-просвітньому й громадському полі” (В. Дорошенко). Та згодом забули на довгі роки, щоб тепер повернутися знову як до “відомого виразника інтересів українського народу”, а чи на новому виткові наших національно-культурницьких змагань продовжити дискусію навколо керманича перших десятиліть століття, що завершується у 130-річчя від дня його народження.

Можна частково погодитися з думкою письменника Романа Коритка, що у Михайла Галущинського годі визначити якусь чітку межу між його громадськими обов’язками і суспільно-політичною діяльністю. Це у нього настільки переплелось, що неможливо окремо говорити про його працю на посаді голови “Просвіти” чи посла і сенатора Сейму, професора Українського таємного університету, чи борця проти спроб різних партій нав’язати галицькому суспільству свою ідеологію як єдино вірну з-поміж інших”¹⁴.

Михайло Галущинський часто повторював слова: “Україна – це ти”. “Україна – се ти, чоловіче, кожний зокрема. Але попереді спитай себе щиро, чи ти заслужив собі сеї назви, так довго не буде України для тебе”. У праці “Одиниця і громада” (1921) знаходимо ці прекрасні слова, якими й завершую дану спробу причинитися до висвітлення громадсько-культурницької праці дев’ятого голови Товариства “Просвіта”.

“Держава – се я!” – повторював за Бісмарком. Сі слова віднесім кожний зокрема до себе й учімося говорити, а враз із сим поступати так, щоби ми могли також сказати слова “Україна – се я!” А тоді не треба буде ні присяги, ні заклинання, що любимо Україну, що за неї готові ми все віддати. Щоденною працею, кожним поступком, ділом і словом будемо зазначувати, що “Україна – се я!” І коли кожда одиниця те скаже у повній відповідальности, що вона винна сим трьом словам, тоді буде Україна, без огляду на те, чи її схоче хто визнати, чи ні. А чи вона буде вільна, самостійна, незалежна — розсудить вже самі”¹⁵.

Vasyl Horyn'. Mykhailo Halushchyns'kyi – organizer and activist of “Prosvita”

The author highlights the life, pedagogical activity and military deeds of Mykhailo Halushchyns'kyi who was the first commandant of the Legion of the Ukrainian Sich Riflemen, an activist who made important impact on many fields of socio-public development of Galicia. The main attention is paid to the work of M. Halushchyns'kyi in the educational-cultural field, his enlightening activity as the head of the “Prosvita” society, in particular to his attempts at developing enlightening activity into a wide system of national education.

Key words: Mykhailo Halushynskyi, “Prosvita”.

- ¹ *Коритко Роман*. Командант Легіону // Літопис Червоної Калини. – 1991. – Ч. 4. – С. 46–49; *Його же*. Михайло Галушинський – педагог, просвітянин, військовий і громадсько-політичний діяч // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції. – Львів; Рогатин, 1995. – С. 199–202.
- ² *Ступарик Богдан, Ковальчук Віра*. Життя, віддане національній ідеї. – Івано-Франківськ, 1998. – 56 с.
- ³ Див.: Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – 232 с.; *Гринів Олег*. “Просвіта”: історія і сучасність // Літопис Червоної Калини. – 1991. – Ч. 6. – С. 49–53; *Пащук Володимир*. Товариство “Просвіта”: Статути. – Львів, 1999. – 270; та ін.
- ⁴ *Горинь Василь*. Дев’ятий голова Товариства “Просвіта” // Михайло Галушинський – лицар обов’язку і чину: Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-ій річниці від дня народження М. Галушинського і 90-ій річниці відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. – Львів; Рогатин, 1999. – С. 43–150; *Його же*. Педагог, просвітянин, громадський діяч // За вільну Україну. – 2003. – 25 верес.
- ⁵ *Витанович Ілля*. Передне слово до кн.: *Волицький Василь*. Дещо про Рогатин і про Рогатинську приватну українську гімназію. – Джерзі Сіті, 1969. – С. 5.
- ⁶ *Галушинський Михайло*. З Українськими Січовими Стрільцями: Спомини з рр. 1914–1915. – Львів, 1934. – С. 5, 11.
- ⁷ Див.: Сторіччя Матері “Просвіти”. 1868–1968. – Вінніпег; Монітоба (Канада), 1968. – С. 108, а також: Історія Товариства “Просвіта” у Львові // Життя і Знання. – 1933. – Ч. 4 (додаток). – С. 107. Просвіта за 1931 р. – Ч. 773. – С. 107–108.
- ⁸ *Галушинський Михайло*. Національне виховання. – Львів, 1920. – С. 5.
- ¹⁰ Див.: *Коритко Роман*. Командант Легіону. – С. 49; *Гринів Олег*. “Просвіта”: історія і сучасність. – С. 53. Про діяльність Товариства “Просвіта” див. також: Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” у Львові: 1902–1938 рр. – [Львів, 1938].
- ¹¹ *Крушельницький Антін*. На чисту воду! (Праця централі “Просвіти”) // Нові шляхи. – 1931. – Т. 11. – Кн. 7–8. – С. 370–399.
- ¹² Див.: Там само. – С. 380–383.
- ¹³ Див.: *Горинь Василь*. Михайло Галушинський – педагог, просвітянин, військовий і громадський діяч // Воля і Батьківщина. – 2003. – № 1/2 – С. 187–191.
- ¹⁴ *Коритко Роман*. Михайло Галушинський – педагог, просвітянин, військовий і громадсько-політичний діяч. – С. 201–202.
- ¹⁵ *Галушинський Михайло*. Одиниця і громада. – Львів, 1921. – С. 23.